

Cercetări în R.P. Ungară

În cursul lunilor august-septembrie 1983, am avut ocazia de a face cercetări în câteva arhive din Budapesta. Între aceste instituții menționăm *Arhiva Centrală Reformată de la Biblioteca „Ráday“*, *Arhiva Centrală Evanghelică (luterană)*, *Arhiva de istorie militară și firește Arhivele Naționale*. Cu toate că Arhiva de istorie militară posedă fonduri de mare interes pentru noi, a fost mai puțin valorificată de cercetătorii din România. Ea se află și poate fi cercetată la sediul Institutului de istorie militară, situat în piața Kapistrán nr. 2.

Arhiva de istorie militară (Hadtörténelmi Levéltár) este o instituție relativ tină, fondurile ei în mare parte provenind de la Kriegsarchiv din Viena, date de Austria în virtutea unei convenții încheiate cu Ungaria la Baden bei Wien, după primul război mondial.

Atenția noastră a fost reținută de actele *Comandamentului general din Buda*, a cărui competență s-a extins în secolul al XVIII-lea și asupra teritoriilor vestice ale Transilvaniei. Aici am găsit un număr însemnat de acte referitoare la confiniile înființate în zona Mureșului și a Crișurilor în perioada 1699—1752. Inițial, între anii 1699—1716 grănicerii aveau menirea de a apăra linia Mureșului devenită granița Imperiului habsburgic cu cel otoman.

Cele mai multe acte se referă la desființarea confiniilor pretinsă de nobilimea maghiară. Unele documente prezintă utilizarea grănicerilor români și sârbi în războiul de succesiune (1742). Rezoluția imperială din 1743 prevedea menținerea așezărilor militare de la Arad, Oradea și eventual Ineu. O serie de dosare oglindesc lichidarea așezărilor militare din valea Crișului Alb între anii 1745—1747. Cei ce voiau să rămână militari trebuiau să se mute în noile confinii dunărene, respectiv pe teritoriul regimentului româno-bănățean de mai târziu. Actele provenite din anul 1748 înregistrează plîngerile celor transferați, care primiseră pămînturi slabe. Alte documente arată transformarea celor rămași pe loc în iobagi. Dosare întoc-

mite în anul 1750 prezintă procesul desființării ultimelor localități grănicerești de pe Mureș.

Actele consultate cuprind numeroase date despre cetățile Arad, Oradea, Satu Mare, cu privire la situația socială, politică și culturală a confiniilor amintite mai sus, primele înființate în Transilvania din ordinul Vienei.

Un interes deosebit prezintă materialele privitoare la situația bisericii ortodoxe din Crișana și Banat, în contextul Privilegiilor ilirice, dat fiind faptul că instituțiile de cult românești din perioada existenței confiniilor stăteau sub jurisdicția mitropolitului de la Carlowitz.

Materiale inedite pot fi găsite și în legătură cu revoluția din 1848—49, și mai ales cu perioada care a urmat. Cercetarea fondurilor respective ne-a fost facilitată de valoroasa prezentare întocmită în anul 1980 de arhivistul Böhm Jakab. Unele documente au fost publicate în lucrările cercetătorului Szazhegyi Ozkár.

În fondul *Secția polițienească a comandamentului Armatei a III-a* pot fi întâlnite șapte pachete. În ele se află rapoartele unor comandanți militari cercași, referitoare la atmosfera politică care domnea în rândurile populației în anii 1850—1851. În acest compartiment găsim și dosarul pictorului C. D. Rosenthal, participant la revoluția de la 1848 din Țara Românească. La începutul perioadei absolutiste C. A. Rosetti i-a incredințat o misiune în capitala Ungariei. Aici C. D. Rosenthal a fost reținut de poliția imperială și va înceta din viață în închisoare.

Descrieri ale comitatelor din vestul Transilvaniei se află la *Secția civilă* și cuprind date variate din perioada absolutismului.

În actele *Secției juridice* sînt liste ale deținuților români, maghiari, germani, polonezi etc. (spre exemplu în cetatea Timișoarei), foști participanți la revoluție.

Un interes major prezintă documentele comandamentelor militare.

Comandamentul de la Oradea a funcționat de la înăbușirea revoluției și pînă la începutul anului 1856. În competențele sale intrau supravegherea administrației civile și probleme politice. La fel, găsim date economice și sociale referitoare la comitatele din subordine: Bihorul de Sud și de Nord, Arad etc. De o importanță deosebită sînt actele care privesc mișcarea de eliberare națională a românilor.

Din arhiva **Comandamentului general din Banat** se păstrează șase pachete intitulate **Consiliul de război. Operații împotriva insurgenților**. Documentele au fost produse între 11 octombrie 1848 și 5 august 1849, cuprinzînd date referitoare la situația militară și politică a Banatului. Acestor pachete li se adaugă alte cinci care ne dezvăluie anchetele pornite după încheierea asediului cetății Timișoarei împotriva participanților la revoluție. De remarcat că aici se află și planurile elaborate cu privire la confiniile româno-bănățene.

În arhiva menționată pot fi văzute și două pachete cu acte, în cea mai mare parte prezidențiale, aparținînd **Comandamentului general din Sibiu** (mai 1848 — decembrie 1849).

Deși multe acte ale Tribunalului militar extraordinar din Arad au fost editate, în cele 25 de pachete existente pot fi găsite documente referitoare la o serie de revoluționari români, maghiari, germani, polonezi etc. originari de pe teritoriul patriei noastre. Toate actele provin din 1849.

Fondul Tribunalul militar din Pesta conține dosarele unor personalități, printre care Gavril Mihali, deputat român în 1848, Ștefan Dunyov, cu un rol important cîtiva ani mai tîrziu în armata lui Garibaldi, Eftimie Murgu (cota 10/126—1851) ș.a.

Dosarul lui Eftimie Murgu este de cea mai mare importanță; după cum se știe, el a fost inițial condamnat la moarte, apoi i s-a comutat pedeapsa la patru ani închisoare. Pe lângă scriptele procesului său, documentele anexate provenite din anii 1830—1848 pot fi împărțite în trei grupe. O parte o constituie ciornele actelor întocmite de el în timpul activității lui de avocat. O altă grupă conține scrisorile lui și unele memorii legate de expulzarea sa din Țara Românească.

Deosebit de importante sînt manuscritele lui istorico-politice, redactate în limba germană. Primul, cu titlul **Gubernul român**, analizează pe 45 pagini situația din Țara Românească,

precum și rolul domnitorului Ghica. Celelalte două manuscrite, anume, **Das politische Continuum und die Epidemisten** (48 p.), iar celălalt fără titlu (44 p.), analizează structura politică străveche a Banatului și sistemul său social și juridic. Eftimie Murgu critică în aceste documente deopotrivă puterea habsburgică, dominația nobilimii maghiare și păturile diriguitoare sîrbești, care dețineau jurisdicția asupra bisericii și școlilor românești.

În clădirea Institutului de istorie militară se află **Colecția cartografică de istorie militară (Hadörténelmi Térképtár)**. Ea dispune de aproape 500 000 piese originale și copii. Și în acest caz cea mai importantă parte a colecției provine de la Viena. De aceea s-au păstrat cotele inițiale date de arhivele austriece. Folosindu-mă de o serie de cataloage și alte instrumente de lucru, am putut afla că materialele referitoare la Transilvania și Bucovina, precum și la unele părți ale României (dinainte de 1918) se găsesc în grupa B.IX. Referitor la România pot fi aflate hărți și în grupa B.III, G.I.b etc. Hărțile de interes pentru istoria României datează din anii, 1699—1918.

O primă categorie o constituie materialul înregistrat pe teren în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În anii 1769—1772 s-a lucrat în Banatul Timișan, sub conducerea colonelului Elmp, executîndu-se detalii la scara 1:28.800 (B.IX.a 577). În anii 1769—1773 s-a executat aceeași lucrare în Marele Principat al Transilvaniei, sub conducerea colonelului Fabris. Hărțile sînt însoțite de descrieri detaliate ale terenului (B.IX.a 715). Dintre înregistrările referitoare la Crișana amintim harta districtului Oradea, executată între 1782—1784 (B.IX.a 637).

Aceste materiale, prin detaliile lor, oferă un izvor prețios geografilor și istoricilor.

Tot în aceeași perioadă a înregistrat colonelul Jeney situația din Țara Românească și Bulgaria (1775) și a editat o hartă a Transilvaniei cuprinzînd și zona de graniță a Moldovei și a Țării Românești (B.IX.a 528/3, 715/1).

O seamă de hărți oferă repere despre structura politico-administrativă. Din anul 1765 se păstrează harta-manuscris care oglindește repartizarea fiscalității din Crișana și Maramureș (B.IX.c 717). Aceași zonă include harta lui Ioannes Lipszki, editată în 1806 la scara 1:470.000 (B.IX.a 518). O har-

tă similară, din 1813, a fost realizată la scara 1:960.000 (B.IX.a 502).

Noua împărțire administrativă a Marelui Principat al Transilvaniei instituită după revoluția din 1848—1849 o prezintă lucrarea cartografică a lui Andreas Medische, la scara 1:430.000 (B.IX.c 423). Harta lui Max Lichtenstern oglindește aceeași situație privind Bucovina (IX c. 564). Remarcăm harta intitulată „Schiță cu împărțirea administrativă în ținuturile Ungariei locuite de români“, tipărită la începutul secolului al XX-lea, la scara 1:900.000 (B. IX. c 1073).

Alte hărți se oglindesc repartizarea populației după apartenența etnică, în general stabilind că majoritatea locuitorilor Transilvaniei erau români. Harta lui Johann Csaplovics, multiplicată în 1829, oferă detalii despre Banat, granița militară, Crișana și Maramureș (B. IX. c 120/1). Este revelatoare o hartă realizată pe la 1840, cuprinzând întreaga monarhie habsburgică (B. IX.c 119).

Dintre hărțile cu profil economic amintim pe cea care prezintă stabilimentele electrice existente în anul 1919 (B. IX.c 100). Aspecte din viața economică a Bucovinei oglindește și harta editată în 1874 de Andreas Mikulitz (B. IX.c 499). Repartizarea septelului de vite în Transilvania și Bucovina în 1880 este dezvăluită de un material cartografic imprimat la Viena (B. IX.c 61).

Patrimoniul silvic din zona Lipova, Sebeș-Alba, Orșova, Cluj, Lugoj, Sighetu-Marmăției etc. este obiectul unor hărți detaliate (B. IX.c 1308-10 ; 1312-13 ; 1316-23).

Sistemul rutier din Marele Principat al Transilvaniei, din 1828, poate fi văzut la scara 1:432.000, iar cel din 1861, la scara 1:288.000 (B. IX.c 736/1, 426).

Poștele existente pe la 1740, în Crișana și Maramureș, pot fi cunoscute în urma cercetării hărții elaborate de Johann și Jakob Lidl, stampată la Viena (B. IX.c 623). Evoluția sistemului poștal se oglindește într-un material cartografic, stampat în 1806, și mai cuprinzător într-unul editat în 1829 (B. IX.c 625,1). În 1848, s-a publicat lucrarea lui E. Zuccheri la scara 1:572.000. Aceasta cuprinde toată Transilvania și Moldova, având mărimea de 165×101 cm (B. IX.C.42).

Numeroase hărți se referă la rețeaua feroviară, de telegraf și telefon (B. IX.c 631/2, 635, 1072 etc.) Menționăm și harta arhivelor mai importante ale Imperiului habsburgic, întocmită pe la 1910 (B. IX.c 153).

Tematica cea mai complexă este cea militară. Harta întocmită de I. C. Müller, stampată la Nürnberg pe la 1699, la scara 1:37.500, lămurește dubiile referitoare la granița Banatului stabilită prin pacea de la Carlowitz (B. IX. C. 634).

Și mai precis delimitează granița harta intitulată „Mappa der zu Carlowitz... Kayserlich — türkische Gränztz Scheidung“. Potrivit acesteia hotarul de răsărit al Banatului începea pe Mureș, trecea la răsărit de Vărădia, ia apus de Lăpușnic și la est de Marga (B. IX. a 482/10). O hartă cu subiect similar a editat autorul în 1701, împreună cu Marsigli (B. IX. C. 632). Se mai poate vedea și o hartă a acestuia din urmă cuprinzând zona Dunării între Viena și Giurgiu, la scara 1:88.000, publicată la Haga în 1726 (B. IX. b. 112).

Desfășurarea războiului turco-austriac în Banat poate fi urmărită pe o hartă publicată în 1738, la Viena (B. IX. c. 677). Deosebit de interesant este atlasul realizat pe la 1810, care cuprinde întregul sistem militar habsburgic, inclusiv comandamentele, fortărețele, depozitele, producția de armament etc. (B. IX. c 71).

Pe la 1840, s-a realizat o hartă cu zonele de recrutare, iar alta întocmită în 1841 prezintă teritoriul diviziei de la Oradea. O alta, publicată în 1888, oglindește răspîndirea unităților militare (B. IX. c. 91, 619, 66).

Unele hărți se referă la regimentele grănicerești românești, ca de exemplu cel din Banat, conform situației din 1811 sau 1853 (B. IX. c. 995, 574).

Spre regretul nostru nu am putut vedea harta întocmită de cartografiul lui Napoleon pe la 1809, provenită din biblioteca lui Eugène de Beauharnais. Ea este considerată pierdută în anii celui de al doilea război mondial.

Nu putem încheia această scurtă prezentare, fără să facem referire la felul amabil cu care am fost tratat de factorii institutului.

EUGEN GLÜCK